

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏԱԴԹԻԻՆ ԵՐ ԵԿԵԶԵՅԵ

Ե.

Նախորդ յօդուածին մէջ տեսանք թէ ի՞նչպէս բնիկ հայ թագաւոր մը, Պապ, իրենց եկեղեցւոյ կալուածներուն կարեւոր մասը եւ նուազեցուց հոգեւորականներուն թիւը: Աւելորդ չէ անգամ մըն ալ դիտել տալ թէ հայ պետութեան այս կերպով միջամտութիւնը Հայաստանի եկեղեցւոյն հոգեւոր իշխանութեան անտեսական գործերուն ցոյց կուտայ թէ Հայոց եկեղեցին ամենեւին չէ ունեցած աշխարհիկ պետութեան մը յաւակնութիւնը: Զուտ հոգեւոր հաստատութիւն մըն է ան, որ հայ բնիկութեան մէջ կը կատարէ մարդասիրութեան եւ բարեկործութեան մեծ գործերը, իբրեւ գործնական արդիւնք Աւետարանին:

Հայոց կաթողիկոսը երկրին պետական գործերուն կը խոռոնուի, ո՛չ թէ իբրեւ ներկայացուցիչը եկեղեցական պետութեան մը, այլ իբրեւ հոգեւոր հայր, իբրեւ խելացի խորհրդական, մանաւանդ երբ թագաւորը կը խոտորի շիտակ ճամբէ իր պետական եւ անհատական պարտաւորութիւններուն մէջ: Մեծն Ներսէսի եւ Արշակ թագաւորի յարաբերութիւնը, զոնէ ալն կերպով որ պատմագրուած է Փ. Բաղանդի մէջ, որոշ կերպով ցոյց կուտան զայդ: Կաթողիկոսներ մանաւանդ երբ իշխանական տուններէ սերած անձնավորութիւններ էին, իբրեւ առաջին քաղաքացիներ, երկրի պետական ու վարչական գործերուն շիտակ եւ արդար ուղղութեան համար մասնաւոր պատասխանատւութիւն մը կ'զգային իրենց ներքը, եւ կը գործէին այդ ուղղութեամբ, կը սաստէին շահախնդրի եւ մրցակից նախարարները եւ կը յանդիմանէին նոյն ինքն թագաւորները ի շահ երկրին, եւ ո՛չ թէ եկեղեցւոյ համար աշխարհիկ պետութեան շահեր ապահովելու նկատմամբ: Ասիկա բոլորովին տարբեր երեւոյթ մըն է պապական եկեղեցապետութենէն. պապական պետութեան նպատակն էր աշխարհական պետութիւնները հընազանդեցնել իրեն: Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ տառնկ բան չկայ: Հայոց կաթողիկոսներուն ըրածը պարզ գործակցութիւն մըն է երկրին կառավարութեան, եւ ուրիշ ոչինչ: Եւ այդ համոզումով եւ գիտակցութեամբ է որ նոյն ինքն թագաւորը կամ կառավարութիւնը իրենք պէտք կ'զգային ի հարկին երկրի հոգեւոր պետին զիրքէն, խելքէն, անձնութիւնէն օգտուիլ պետական ունէ գործի կարգադրութեան մէջ:

Բայց մենք այս կէտը այնքան ալ չեշտելու պէտք չունինք. վասն զի այս երեւոյթը կը պատկանի Հայաստանի քիչ շատ քաղաքական ամբողջութեան ու անկախութեան շրջանին:

Խնդիրը բոլորովին կը փոխուի մեր ազգային—եկեղեցական պատմութեան մէջ, երբ վերջ կը տրուի Արշակունեանց թագաւորութեան 428-ին եւ Հայաստան երկուքի կը բաժնուի եւ կը մանէ Պարսիկ եւ Յոյն տիրապետութեանց ներքեւ:

Հայ պատմութեան այս շատ նշանակելի եւ միանգամայն ցաւալի գէպքը կատարուեցաւ Մեծն Սահակի աշքերուն առջեւ:

Երբ հայ նախարարներ զիրար կը բզքաւէին ու կը վարկաբեկէին եւ չէին ուզեր հայ թագաւոր մը իրենց զխոն վերեւ, Մեծն Սահակն էր որ իր անձը եւ իր զիրքը կը վրտանդէր, պաշտպանելով երկրին շահերը Պարսից արքունիքին մէջ: Ան էր միայն անձնական շահ չփնտռողը՝ այդ ազգային եղբերակութեան մէջ: Այսչափ ազգեցիկ զիրք մը չէր ունեցած Հայոց կաթողիկոսութիւնը գերիշխան օտար պետութեան մը առջեւ: Պարսիկ արքունիքը չմարսեց Մեծն Սահակին անկախ, մաքուր եւ խիզախ արտայայտութիւնը, իր երկրին պատիւ եւ իրաւունքը պաշտպանելու առթիւ, եւ պահ մը զոհուեցաւ իրեններուն զաւանքին, պարսիկ կառավարութիւնը գրաւեց եկեղե-

ցական կայունացմանը, և Հայոց կաթողիկոսութեան պարտաւորութիւնները երկուքի բաժնուեցան պետական տեսանի մէջ, և Սահակին բոսուեցաւ. դուռն ալեւս միայն հոգեւոր գործերով պիտի զբաղիս. իսկ կառավարական գործերը յանձնուեցան Շմուէլի: Այսպէս՝ պարսիկը կաթողիկոսական երկու աթոռ ստեղծեց իր տիրապետութեան ենթարկուած Հայաստանին մէջ, Սահակ քաջուեցաւ Բագրեւանդ իբրեւ շնորհ ստանալով իր յարբունիս գրաւուած կայունացմանը նպաստելու չափ օտակաւ գիւղացի, և անոր ընդ-դիմադրաւ ու հակաթոռ Շմուէլ տառին՝ Վաղարշապատ. Սահակ միայն կաթողիկոսութեան զուտ հոգեւոր գործերը պիտի վարէր, այն ալ սեղմուեալով. զոր օրինակ եպիսկոպոս պիտի կրնար ձեռնադրել միայն ա՛յն անձերը, որոնք կ'ընծայուէին ընդդիմադրաւ Շմուէլի կողմէն. իսկ Շմուէլն էր որ պիտի գործակցէր պարսիկ մարզպանին՝ երկրին կառավարութեան մէջ, որ կը կայանար մասնաւորապէս այլեայլ հարկերու կամ տուրքերու զանձման մէջ:

Մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ այս քիչ շեշտուած տեղեկութիւնը բաւական հետաքրքրական է, և լաւ լոյս մը կը սփռէ Հայոց կաթողիկոսներուն պետական գործերու մասնակցութեան նկարագրին ու կերպին վրայ:

Խորենացին սաղէս կը մանրամասնէ ասորի Շմուէլի կաթողիկոսական պաշտօնին հանգամանքը, «բնկնելով մարգարանին, կալ ի վերայ լաշխից հարկաց խնդրեցոց. և յաստատեաց և ալ աշխարհական կարգաց» (Խոր. Գ. կէ.)։ Այսինքն Հայոց կաթողիկոսին պետական գործերու մասնակցելը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ պարզապէս պետական տուրքերու հաւաքման գործին օգնել և դատական գործերը վճել: Այս վերջինը արդէն ըսկիզբէն ի վեր եկեղեցւոյ գործն էր բոլոր քրիստոնեայ երկիրներուն մէջ:—Իսկ Հայաստանի մէջ քիչ ետքը (Վարդանանց պատերազմէն յետոյ) այն ալ խլուեցաւ եպիսկոպոսներու ձեռքէն և պարսիկ մողի յանձնուեցաւ Դենշապուհի կարգադրութեամբ:—Եթէ նոյն իսկ պարսիկ կառավարութիւնը կ'ուզէ և գիտէ օգտուիլ Հայոց կաթողիկոսներուն հոգեւոր զիրքէն և հեղինակութենէն, ի սէր իր պետական զանձի շահերուն, ասիկա միայն բաւական է հաստատելու՝ թէ եկեղեցապետութիւնը ո՛չ միայն օտար բան մըն է Հայաստանի եկեղեցւոյն համար, այլ նաեւ անկարելի բան մը, քանի որ Հայ մողոմուրդը միշտ իր գոյութեան պայքարը կը մղէր մէկէ աւելի և իրարու մերցակից զօրաւոր ազգերու դէմ:

Ինչ որ մասնաւորապէս շահեկան է մեր եկեղեցական պատմութեան այս շրջանին, այն ալ Հայոց կաթողիկոսներուն տրուած, Խորենացին բացատրութեամբ, «աշխարհական կարգաց» գրադուանքն են ի շահ պարսիկ պետութեան:

Չենք գիտեր թէ Հայոց կաթողիկոսներ միեւնոյն «աշխահական կարգաց» մէջ իրենց բնիկ Հայ թագաւորներուն ալ կ'օգնէին:—Եթէ հաստատական ըլլայ այս հարցումին պատասխանը, ասիկա շատ շատ սա իրողութիւնը կրնայ ապացուցել թէ Հայ արքունիքն է եկեղեցիէն օգտուողը: Հայ կաթողիկոսներ հարկահաւաքութեան գործին վերին վարիչները կամ հսկողները կը հանդիսանան այդ պարագային և ոչ այլ ինչ:

Շատ հաւանական է որ Հայոց կաթողիկոսներէն «աշխարհական կարգաց» միեւնոյն ծառայութիւնները պահանջուեցան ստանանալէն ետքը ուրիշ օտար տիրապետութիւններու ներքեւ ալ:

Վարդանանց պատմիչ Եղիշէի տեղեկութիւններէն գիտենք որ Դենշապուհ, Հայաստանի պարսիկ մարզպանը, շատ աշխատեցաւ Մեծն Սահակի յաջորդ Յովսէփ Կաթողիկոսը սիրաշահիլ և հաւատաւորացնելու արդատել զայն նահատակելէ, և որ շատ մը շահեցողական և զնահատական խօսքերուն մէջ ուղղակի արկնարկ մըն ալ ըրաւ անոր աշխարհական գործունէութեան. — «Զի դա (Յովսէփ) իսկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէից, և հասարակ յամենայն իւր արքունի» (Եղիշէ Յեղ. Ը): Ամեն ճշտակ արքունի գործերու մէջ հաւատարիմ գտնուած է Հայոց կաթողիկոսը, և ատոր կը վկայէ ո՛չ միայն ինքն Դենշապուհ, այլ նաեւ իր նախորդն ալ միեւնոյն վկայութիւնը տուած է այդ մասին:

Այս տեղեկութիւնները պատմական են և մեծ արժէք ունին՝ հաստատելու համար

թէ Հայոց կաթողիկոսներ հաւատարմութեամբ կը ծառայեն իրենց երկրին նոյն խիստ հսկելով օտար տիրապետութիւններու կողմէն պահանջուած հարկերու զանձման:

Պարսից արքունիքի աշխին Հայոց կաթողիկոսը, իրեն «աշխարհական կարգաց» պաշտօնեայ, դարձակատար մըն է: Այդ էր պատճառը որ Վսամ Ե. կրցաւ Մեծն Սահակի գէմ հանել հակաթոռ կաթողիկոս մը այդ աշխարհիկ գործերը վարելու համար: Այսպիսի հակաթոռ մը գոյութիւն չունի Յովսէփ կաթողիկոսի գէմ: Սա իր պաշտօնին հագուոր և աշխարհական մասերը ինքն կը վարէ, և հաւատարմ էր արքունի իրերու մէջ, Գեղեղապետի վկայութեամբ: Այս շրջանին մէջ անգամ մըն ալ Պերոզի ատեն կը տեսնենք թէ Մեծն Սահակի պատահածը Պարսից արքունիքին մէջ, կը կրկնուի Գիւս կաթողիկոսի վրայ. այսինքն Գիւսն ալ կը զրկուի իր կաթողիկոսութենէն և ատեն մը Պարսկաստանի մէջ վար գրուելէ ետքը, կը վերագանայ Հայաստան, կը քաշուի իր ծննդավայր Ոթմուս գիւղը. բայց չէ յիշուած թէ Պերոզ ընդդիմափառ և հակաթոռ կաթողիկոս մըն ալ հանած ըլլայ Գիւսին գէմ՝ «աշխարհական կարգաց» նայելու համար:

Այս բոլոր պատմական եղելութիւններու մէջ մեզի համար կարևորը սա է որ Սասանեան տիրապետութեան շրջանին Հայոց կաթողիկոսներուն պաշտօնն խիստ շահանշանքներու քմահանձոյքէն կախուած է: Անոնք պատասխանատուութեան կ'ենթարկեն Հայոց կաթողիկոսները, հակաթոռ կաթողիկոսներ կ'ստեղծեն իրենց պետական շահերուն ծառայեցնելու համար զանոնք, բուն կաթողիկոսները կը զաղրեցնեն իրենց պաշտօնէն, և այն:

Կարելի է ուրեմն նոյն խիստ մտքէ անցնել թէ իրերու այս վիճակին մէջ Հայաստանի եկեղեցին պետականանալու ձևուած ունեցած ըլլայ իր կաթողիկոսութեամբ:

Անուշառ ո՛չ:

Յաջորդ յօդուածով պիտի քննենք կաթողիկոսներու և պատրիարքներու իրապէս քաղաքական դործունէութիւնը:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Ծ Ն Ո Ւ Ն Դ

(ԽՈՒՄՈՒՆԻՏԻ)

Ստեղծագործութեան հրաշալի պատմութենէն ետքը, ամէնէն գերազույն և ա-

մէնէն հրաշալի իրողու-

ԼՈՅՍԻՆ ԾՆՈՒՆԴԸ

թիւնը այս երկրագուն-

տին վրայ՝ Փրկչին ծը-

նունդն է: Վասնզի կը-

րօնական լոյսի մնունդն է այն. աստուա-

ծային յայտնութիւնը ինքնին, նոյն ինքն

Լոյս-Աստուծոյ մնունդն ու Յայտնութիւնը

այս աշխարհի վրայ:

Արբազան շարականագրին բառերով՝

այս ծնունդն է Խորհուրդ մեծ և սքանչելի:

Բրիտանեաներ, պահ մը մտովի և

և երկրաշարժութեամբ խոնարհինք այդ մեծ և սքանչելի խորհուրդին տոջն և խորհինք:

Լո՛յսը կը ծնի անբաններու մտւրին մէջ, իր քաղաքական ազատութիւնը կորսնցուցած անշուք երկրի մը մէկ անկիւնը:

Փրկչին ծննդեան թուականին՝ աշխարհը այնքան ալ խաւար չէր: Հոռմէական քաղաքակրթութեան տակ բարդաւած և պայծառ վիճակ մը ունէր ծանօթ աշխարհը: Եթէ Պաղեստին կորսնցուցած էր իր աստուածապետական թագաւորութիւնը, այնքան ալ գորախա չէր հոռմէական գրօշին ներքեւ:

Եւ սակայն Հոռմի բարդաւած ու պայծառ քաղաքակրթութիւնը, բարոյական խաւարի մը մէջ տպականած էր և փտած:

Լոյս մը, նոր ու հօր լոյս մը պէտք էր որ թափանցէր այդ խաւարին մէջ:

Ահա՛ այդ լոյսն էր ծագողը Բեթ-զէնէմի համեստ մտւրին մէջ: